

פיוטי רשויות למתרגם בחג השבועות

מבוא

בימי חז"ל היה המנהג שהיו מעמידים מתורגמן בעת קריאת התורה, והסדר היה שהקורא היה קורא פסוק אחד ואח"כ המתורגמן היה מתרגם הפסוק, ושוב היה הקורא קורא פסוק אחד והמתורגמן היה מתרגמו וחוזר חלילה עד סוף הקריאה.

ענין מנהג המתורגמן כבר מוזכר במתני (מס' מגילה, פרק היה קורא, משנה ד', ובגמ' מגילה כ"ג-כ"ד) "הקורא בתורה לא יפחות משלשה פסוקים לא יקרא למתורגמן יותר מפסוק אחד ובנביא שלשה" והיו נוהגין כן מימות עזרא הסופר.^א

בדורות הראשונים לא היה תרגום קבוע ומיוחד, אמנם במשך השנים נקבע המנהג אצל בני בבל לתרגם ע"פ תרגום אונקלוס, ואצל בני ארץ ישראל לתרגם ע"פ תרגום ירושלמי [תרגום יונתן] שיש בה הרבה הרחבות ותוספות מדברי המדרש.

מנהג התירגום של קריאת"ת בכל שבת היה נהוג בא"י ובבל עד שלחי תקופת הגאונים, וכ"ה המנהג אצל בני תימן עד היום^ב, אמנם באשכנז ואושטרייך כבר לא נהגו לתרגם הקריאה בכל שבת כי אם הקריאה וההפטורה בשביעי של פסח^ג ובשבועות^ד, ובצרפת^ה ופרובינצא^ו נהגו לתרגם גם ההפטורות של שאר ימי חג הפסח (כולל שחוד"מ), ובאיטליא [לועזים-בני רומא] נהגו לתרגם רק ההפטורות של ימי חג הפסח ובשבועות^ז, מיהו בספרד לא תירגמו כלל.

טעם מנהג התירגום דווקא בשביעי של פסח ובשבועות כבר מוזכר בתוס' (מגילה כ"ד. ד"ה ואם היו שלשתן) "והא שאנו מתרגמין הפטורות של פסח" ועצרת טפי משאר י"ט לפי שהן מדברות בנס היום כדי לפרסם הנס וכן במתן תורה כדי לפרסם הנס" (יצוין שמדבריו משמע שבזמנו כבר לא נהגו לתרגם בקריאת התורה כי אם ההפטורה^ח, וצ"ע). ומ"מ יצוין שגם בחג השבועות נהגו לתרגם רק הקריאה של יום א' דשבועות (בחדש השלישי – קבלת התורה) וההפטורות של ב' ימי

^א ז"ל הרמב"ם (פ"ב מהל' תפילה) "מימות עזרא נהגו שיהא שם תורגמן מתרגם לעם מה שהקורא קורא בתורה כדי שיבינו ענין הדברים, והקורא קורא פסוק אחד בלבד ושותק עד שיתרגם אותו ונתורגמן וחוזר וקורא פסוק שני, ואין הקורא רשאי לקרות למתורגמן יותר מפסוק אחד", ובכסף משנה מבאר דבריו מהא דברק קמא דמגילה (דף ג') ובירושלמי ילפינן "מנן לתרגום שנאמר ויקראו בספר זה מקרא מפורש זה תרגום והאי קרא בעזרא איתיה"

^ב ומנהגם לתרגם בתרגום אונקלוס, ועי' בתאג'

^ג בשביעי של פסח נהגו לתרגם בתרגום פיוטי מורחב הדומה לתרגום יונתן [ירושלמי] שלפנו, וגם היו נוהגין לומר פיוטים באמצע הקריאה, ועי' במחזור ויטרי ובכת"י מחזור וורמיישא ובכת"י מחזור נירנברג, ופלא הוא שלא נשאר במחזוריים שלנו שום זכר למנהג התירגום והפיוטים שבקריאת שביעי של פסח, ובניגוד לשבועות שעדיין נוהגין אנו באמירת אקדמות ביום א' דשבועות ויצבי פתגם בהפטורת יום ב' דשבועות על אף שאינו מתרגמן כלל וגם א"א פיוטי דיברות

^ד עי' במחזור ויטרי (סי' רצ"ט), ויצוין שהתרגום שם דומה לתרגום אונקלוס שלפנו, אך יש כמה נוסחאות להתרגום והנוסחאות לפעמים שונים מכת"י א' למשנהו, וביום א' דשבועות נהגו לומר פיוטים לפני קריאת עשרת הדיברות (באשכנז ואושטרייך נהגו לומר הפיוט "ארכין ה' שמיא", ובצרפת "אציתו למימרי" ועוד פיוטים), ופיוטי "דיברות" בין כל דיבר ודיבר, ועי' במחזור ויטרי ובשאר מחזוריים בכת"י, וכפי הנראה מנהג אמירת פיוטי הדיברות הופסק בתקופה שהפסיקו לתרגם, ועי' מהרי"ל שבמגנצא א"א שום דיברא (ויתכן שבזמנו עוד היו קהילות שנהגו לומר פיוטי הדיברות ועל אף שכבר לא תירגמו הקריאה באותו תקופה)

^ה כ"ה במחזור ויטרי (סי' ק"פ-קפ"ד)

^ו עי' בהמנהג (הל' תפילה עמ' נ"ח) "עיקר לשונם בארמית כרוב הענינים שבתלמוד שהיו מדברים בלשון ארמית שהיו מבינים יותר מלשון הקדש, ובקדש שיש בו הזכרת קץ הימין וצריכין כל ישראל לעשות אותו בכונה על כן תקנוהו כך, ובסדר קדושה יש טעם אחר כדי להאריך בקדוש שמו של הקב"ה ובמלכותו, ומטעם זה נהגו בפרובינצא וצרפת לתרגם האפטרות של פסח וחג העצרת להאריך ולהרבות הנסים של גאולת מצרים, ולעצרת לכבוד מתן תורה, זה טעם הנראה בעיני יותר", טעם זה מוזכר גם בתוס', ויצוין שמדבריו משמע שבזמנו כבר לא נהגו לתרגם בקריאת התורה כי אם בהפטורה, ועי' לקמן

^ז ולא נהגו לתרגם בקריאת התורה כלל ואפי' בפסח ובשבועות, וכ"ה להדיא בכת"י ובדפוסים של מחזור רומא

^ח ועי' בכת"י מחזור וורמיישא (אצל הפטורת שביעי של פסח) דמביא שם גם התרגום של הפטורת אחרון של פסח, וכנראה שנהגו לתרגם גם את ההפטורה של אחש"פ על אף שלא תירגמו הקריאה ומטעמא דלקמן דקריאת אחש"פ [כל הבכור] הוא מענין המועדות ואינו מענין הנס דקריעת ים סוף ומש"ה לא נהגו לתרגם, משא"כ ההפטורה שהוא מענין שירת דוד דנהגו לתרגמו

^ט וכן משמעי מדברי המנהיג הנ"ל, אך העובדא שבכת"י מחזור וורמיישא משנת ל"ב וכת"י מחזור נירנברג משנת צ"א, ובמחזור מינכן 21 עדיין מופיע התרגום לקריאת"ת בשביעי של פסח (וכמו"כ מופיעים פיוטי הדיברות לשבועות), וכ"ה ברוב המחזוריים שבכת"י, וצ"ב

החג, ולא תירגמו את הקריאה של יום ב' דשבעות¹ [כל הבכור], וכפי הנראה טעמא מכיון דקריאה זו הוא מענין המועדות ואינה מענין מתן תורה ומש"ה לא שייכא טעמא הנ"ל דפירסום הנם, משא"כ בהפטורת יום ב' דשבעות [וזה' בהיכל קדשו] – למנצח בנגינות² (חבקוק ב', כ', ג') שהוא מענין מתן תורה³ ומש"ה נהגו לתרגם.

מנהגם של הפייטנים היה שהיו מוסיפים נופך משלהם קודם קריאת התרגום⁴ (וכמו שהיו מוסיפין פיוטים לתפילת הקבע), ולפני פיוטים אלו היו מוסיפים פיוט "רשות למתרגם"⁵, ומכיון שהתרגום ופיוטי התרגום כולם היו בארמית⁶ מש"ה גם פיוט "רשות למתרגמן" נכתב ג"כ בארמית. לחג השבעות נשארו (בכת"י ובדפוס) כמה פיוטי רשויות לקריאת התורה ולהפטורות החג, ולמרבית הפלא הרי על אף שזה כמה מאות שנים מאז שהופסק כליל המנהג לתרגם הקריאה בחג השבעות [ובשביעי של פסח], מ"מ הרי מנהג אמירת פיוטי הרשויות למתרגם בחג השבעות עדיין נשתמר אצלנו עד היום⁷.

ענף א'

פיוטי רשות למתרגם קריאת התורה ליום א' דשבעות

א. אקדמות מילין – רשות למתרגם לר' מאיר ב"ר יצחק ש"ן מוורמיישא

פיוט רשות זו הוא מהפיוטים הידועים ביותר במחזור האשכנזי עד ימינו, ומחברו היה הש"ן בק"ק וורמיישא, שמתקוק תפקידו כש"ן היה מחבר פיוטי רשויות⁸ (חוץ מזה שהיה פייטן פורה שחיבר גם פיוטי יוצרות מעריבים וסליחות⁹), וגם התקבל על כל בני דורו כפוסק ובעל מנהגים בכל עניני מנהגי התפילה, פיוט זה היה נהוג לאומרו ביום א' דשבעות בכל הקהילות שבאשכנז ואושטרייך ופולין בעמקן מעהרין וליטא וכו"¹⁰ [חוץ מק"ק וורמיישא עצמה בדורות האחרונים].

¹ יצוין שעל אף דאכן נהגו באשכנז ובצרפת לתרגם גם ההפטורה של יום ראשון דשבעות [מעשה מרכבה דחזקאל – יחזקאל א'] (התירגום מופיע במחזור ויטרי (סי קפ"ה) ובכת"י מחזור וורמיישא בשביעי של פסח), משום מה לא נשתמר מנהג אמירת פיוט "רשות למתרגמן" ביום א' דשבעות כי אם ביום ב' (ועי' לקמן דפיוטי הרשויות למתורגמן הם כלליים ואינם שייכים לאיזשהו חג או הפטורה מסוימת), וגם לא מצאתי מוזכר באיזשהו מקום שבכלל אמרו פיוט רשות למתרגם בהפטורת יום א' דשבעות הגם דמסתברא מילתא לומר דאכן אמרו פיוט כזו

² וכן משמע להדיא מדבריו של המחכים (עמ' 35) וז"ל "יום ראשון קורין בסדר יתרו פרשה בחדש השלישי עד סוף הסדר ומתרגם מפני חיבוב התורה, והחמשי והמפטיר יקראו בס"ת השני' וביום הביכורים, בין החמשי למפטיר קדי"ש קצ"ר, ויפטיר ביחזקאל ויהי בשלשים שנה עד ברוך כבוד ה' ממקומו ומתרגם ואחר תפלתו יאמר היום תאמצנו, וכן ביום שני, ומוציאין ב' ספרי תורות, בראשון קורין ד' בסדר ראה פרשה כל הבכור, והחמשי והמפטיר כדאיתמול, ויפטיר בתרי עשר תפלה לחבקוק הנביא עד למנצח בנגינות ומתרגם" עכ"ל וחזין להדיא דלא כתב "ומתרגם" רק אצל קריאת והפטורת יום ראשון והפטורת יום שני, משא"כ בקריאת יום שני

³ ברש"י (מגילה ל"א. ד"ה ומפטירין בחבקוק) ביאר טעמא דמפטירין בחבקוק כיון שמדבר במתן תורה אלו-ק מתמן יבוא במתן תורה, ובלבוש (שם) ביאר טעמא כיון שהוא ג"כ מעשה מרכבה

⁴ ולדוגמא ביום א' דשבעות הוסיפו הפיוטים "ארכין ה' שמיא" ו"ארעא רקדא" וכדו'

⁵ וכמו שנהגו להוסיף פיוטי רשות לפני אמירת הקרובץ מה"רשות" של "מסוד חכמים ונבונים", ולדוגמא פיוט הרשות "יראתי בפצותי" בשחרית יום א' דר"ה ו"אתיתי לחנך" ביום ב' דר"ה כמנהג אשכנז ואושטרייך

⁶ ובכדי שישתלבו היטיב בתוך התרגום

⁷ וכמה גדולה הפליאה שאפי' אלו שמשום מה נהגו לדלג על פיוטי הקרובץ בכל מועדי השנה וגם אלו החוששין מלומר פיוטים בתפילת שחרית כותיקין ביום א' דשבעות מ"מ עדיין לא ויתרו על מנהג אמירת אקדמות !!

⁸ והוא נזכר ב"ממור-בוך" (ספר הזכרת נשמות) דק"ק וורמיישא "יזכור אלוקים נשמת ר' מאיר ב"ר יצחק ש"ן שתיקן שבחות למקום"

⁹ עי' עמודי העבודה עמ' 162

¹⁰ הפיוט נמצא בכל הכת"י כמנהג אשכנז המערבי וגם בחלק מהכת"י כמנהג אשכנז המזרחי וכמו"כ נמצא בכל הדפוסים הן כמנהג אשכנז והן כמנהג פולין בעמקן ומערהרין וזה מאות בשנים שכל קהילות האשכנזים נהגו לאומרה ללא יוצא מן הכלל

¹¹ כ"ה במנהגי וורמיישא לר"י שמש (אות ק"ד) ובמנהגים בסוף "מערבית יוצרות וזולתות וסליחות כמנהג ק"ק וורמיישא" נדפס בפפד"מ תע"ד (עמ' מ"ד); ובמנהגות וורמייזא לר"ל קירכוס (מנהגי חג השבעות הערה ח') כתב "כך קיבלתי למה א"א אקדמות, כי פעם אחת היתה פה ק"ק גרמייזא חזן אחד ואמר אקדמות בקול נעים ובכוונה גדולה ואחר שסיים לקח אותו אלוקים, ע"כ א"א אותו, אבל זה הטעם אינו מספיק אצלי, אדרבה מאחר שאירע זה המעשה בחזן נמצא שזה התפילה מעולה מאוד ויהיה לאומרה בכל שנה ושנה בכוונה, אלא ודאי יש טעם אחר למה שא"א והוא נשכח", אך יצוין שבכת"י מחזור

הפיוט "אקדמות" משמש כרשות למתרגם לתרגם קריאת התורה של יום א' דשבעות^{כא}, וזהו כוונת הפיוט "אקדמות מילין אולא שקילנא הרמן ורשותא" דהיינו בקשת רשות להפסיק באמצע הקריאה ולומר התרגום. בהמשך הפיוט הפייטן מתחיל עם גדולתו של הקב"ה ועובר לספר בשבחן של ישראל שהם עם חביב של הקב"ה ומשם להרדיפות שאוה"ע רודפין את ישראל בגלות שיצטרפו להם וישראל מסרבין וממאסין בכבודן של הגויים לעומת הכבוד והגדולה והתפארת שיהי' לישראל בביאת המשיח, והפייטן ממשיך לתאר את כבוד מראה עיה"ק ירושלם כשיבוא המשיח והשכר שיהי' לצדיקים לעתיד לבוא וסעודת הלויתן ושור הבור וכו'^{כב} ובסוף מסיים "צבי ואתרעי בן ומסר לן אורייתא" ובוזה חוזר לענין תוכן קריאת היום שהוא מעמד מתן תורה.

מבנה הפיוט – הפיוט מיוסד ע"פ אל"ף בי"ת ואחר גמר הא"ב הפייטן חתם שמו מאי"ר ב"ר רבי" יצחק יגד"ל בתור"ה ובמעשים טובים אמ"ן וחז"ק ואמ"ן, החרוזים בנויים מחמש מילים בכל טור, וכל החרוזים מסתיימים בהברה ת"א.

סדר אופן אמירת הפיוט היה שהכהן (או מי שעלה ראשון) היה עולה לתורה ומברך כרגיל ואחר שהקורא קרא פסוק הראשון של קריאת היום "בזודש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני" (שמות י"ט, א') הפסיקו באמצע הקריאה, והמתרגם התחיל לומר הפיוט "אקדמות מילין" שהוא "רשות למתרגם" לתרגם קריאת היום, ואחר שגמר החרוז "צבי ואתרעי בן ומסר לן אורייתא", התחיל לתרגם הפסוק הראשון של הקריאה "זיכח תילתא למיפק בני ישראל פריקין מארעא למלכיס כהן זמן יומא הדין אתו למדברא לסיני", ואח"כ הקורא ממשיך וקורא הפסוק השני "ויסעו מרפידיים ויבוא מדבר סיני ויזנו בהר ויזון שם ישראל נגד ההר", והמתרגם תירגם, וחוזר חלילה^{כג} עד שהגיעו לקריאת עשרת הדיברות ושם הפסיקו ואמרו הפיוט "ארכין ה' שמיא" [או פיוט דומה, וכפי מנהג הקהילה] ושאר הפיוטים, וקראו עשרת הדיברות והפסיקו בין דיבר לדיבר ואמרו פיוטי דיברות כל קהילה לפי מנהגו.

בדורות האחרונים הפסיקו לתרגם הקריאה גם בשבעות ושביעי של פסח, אך עדיין החזיקו הקהילות במנהג אמירת הפיוט אקדמות גם ללא התירגום, והמשיכו לאומרה במקומו כבתחילה אחר קריאת פסוק הראשון של קריאת היום^{כד}, ומחאי טעמא אחר כמה דורות נוצר הפולמוס הידוע אצל האחרונים ז"ל אי מותר להפסיק באמצע הקריאה לאמירת אקדמות, דהרי מאחר שנתבטל לגמרי מנהג התירגום א"כ הרי כבר אין מן הצורך להפסיק באמצע הקריאה לומר "רשות למתרגם", ואכן מנהגנו בזה כהיום כדעת הט"ז^{כה} לומר הפיוט אקדמות לפני שהכהן מברך על התורה, וכן נתקבל המנהג ברוב הקהילות בפולין בעהמין ומעלהרין, אמנם הרבה

וורמיישא משנת ל"ב אכן מופיע הפיוט אקדמות, וכנראה שבשנים קדמוניות אכן נהגו לאומרה אך בסוף בטלו מנהג אמירתה ולא נודע טעמא

^{כא} כ"כ החכם והמדקדק הרוו"ה ז"ל במאמר בענין קריאת עשרת הדיברות בטעם העליון והתחתון בשלחי חמוש ספר שמות דילי

^{כב} ויתכן שאכן מהאי טעמא דמשום תוכן נשגב זו ע"ז שישראל מוכנים לסבול בגלות למען השי"ת, עדיין המשיכו כל בני אשכנז באמירת הפיוט ביום א' דשבעות על אף שכבר מזמן הפסיקו לתרגם הקריאה, וכבר אין מן הצורך לומר פיוט "רשות למתרגם"

^{כג} יצויין שבהרבה כתבי יד לא מופיע התרגום בשלימותו על כל פסוקי הקריאה, וכ"ה במחזור וורמיישא בקריה"ת דשביעי של פסח וגם אצל ההפטורות של שאר החגים, וכ"ה גם בקריה"ת של שביעי של פסח במחזור נירנברג, (ובכ"ז המוזיאון הבריטי 22413 שממנו ההבאתי הצילום דלקמן, לא מופיע כי אם הפסוק הראשון של התרגום ותו לא מידי ואולי יתכן לומר שאכן לא נהגו בכל הקהילות לתרגם את כל הקריאה ממש כי אם פסוקים מסוימים וכמו"כ אמרו פיוטי הדיברות, וה"ה כשהפסיקו מלתרגם הפסיקו בהדרגה, ואכן מנהג קהילתו של הסופר (או של המזמין של הכת"י הנ"ל היה לתרגם רק את הפסוק הראשון), והענין צ"ב

^{כד} וכ"ה במהר"ל ובמהר"ט ובמעגלי צדק ובלבוש ובכל ספרי המנהגים הקדמונים

^{כה} בט"ז (סי' תצ"ד סק"א) "על מה שנהגים במדינות אלו לקרות פסוק הראשון ואח"כ מתחילין אקדמות מילין כו', יש לתמוה הרב' היאך רשאים להפסיק בקריאה דהא אפי' לספר בד"ת אסור כמ"ש בסי' קמ"ו וכל ההיתרי הנזכרים שם אינם כאן כ"ש בשבח הזה שהוא אינו מענין הקריאה כלל למה יש לנו להפסיק, ושמעתי מקרוב שהנהיגו רבנים מובהקים לשוור אקדמות קודם שיתחיל הכהן הברכה של קריאת התורה וכן ראוי לנהוג בכל הקהילות וגם ביציב פתגם שאומרים ביום שני אחר פסוק ראשון של הפטרה ראוי לנהוג כן אלא שאין ההפטרה חמירא כ"כ כמו קריאת התורה" עכ"ל, ועי' בפמ"ג (משי"ז סק"א) יציב פתגם ביום שני נוהגין לומר אחר קריאת הפסוק הראשון של ההפטרה לא נתקבל המנהג כדעת הט"ז לאומרו לפני הברכה

קהילות באשכנז עוד החזיקו במנהגם הראשון להפסיק באמצע הקריאה^כ לאמירת הקדמות^כ, וכ"ה מנהגם עד היום^כ.

בחדש
השלשה ליל
בבית ישראל
בארץ מצרים
ביום הזה באו מדבר סיני
יסוד רבני מאיר שליח צבור נ"ל

אקדמות
מלך
ושריות
שיתא
אחלה שחלה הדבין ורשו תא
בבית ישראל
דאפתח בנקשו תא

צ ביואדריבן
יחבול אורי
ומתרגם ואומר
בירחא
תליתאה למפק בעישר פריקין מו
מארעא דמערס בחיך זמן יומא
הדין אתו למדבר ארסני
ויסעי מרפידים ויכלאו מדבר סיני וז
ויחני במדבר ויחן שם ישראל נד

תחילתו וסופו של הפיוט אקדמות מתוך מחזור כת"י במנהג אשכנז המערבית

British Library, ADD. 22413

^כ אבל העולה לתורה אינו אומר הפיוט כלל משום חשש הפסק

^כ ויש נוהגין שאין הבעל קורא משמש כש"ץ לאמירת הפיוט כי אם אחד מהציבור וכדוגמת המתורגמן וכ"כ הרו"ה, וטעמא מכיון שאין הקורא רשאי לתרגם בעצמו שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה (מגילה ל"ב), וה"ה דהעולה לתורה אינו אומר הפיוט כלל משום חשש הפסק

^כ ובשועה"ר (סי' תצ"ד סעי' ז') הכריע "הנוהגין לשורר אקדמות אחר שקראו בתורה פסוק ראשון אע"פ שמפסיקין באמצע הקריאה בדבר שאינו צורך הקריאה אין למחות בידם כי יש שמיישבין מנהגם אבל במקום שאין מנהג יותר טוב לשורר אקדמות קודם שיתחיל הכהן לברך לפני קריאת התורה", וכן הכריע בשער אפרים (שער ד' סעי' ט"ו) דאלו הנוהגין כן א"צ לשנות מנהגם רק שיהיו שלא לשוח שום שיחה אחרת כלל ואפי' לצורך אמירת הפיוט כגון הבאת המחזור וכיוצא

ב. אפילו כל נימי – רשות למתרגם

פיוט רשות זו היה נהוג לאומרה בצרפת ובקצת קהילות באשכנז המזרחית בתור "רשות למתרגם" ביום א' דשבועות וכדוגמת הפיוט "אקדמות מילין" הנהוג אצל בני אשכנז ואושריך. פיוט זה הובא במחזור ויטרי^{כט} ובעוד כמה כת"י של מנהג צרפת ובמחזור כת"י כמנהג אשכנז המזרחית^ל מינכן 21^ל, ולא ידוע מי חיברו.

תוכן הפיוט בתחילתה דומה קצת לתוכנו של הפיוט "אקדמות מילין" וגם כאן הפייטן מתחיל בשבחו של השי"ת שאפ' אם כל השערות של בני אדם מתחלפות בפיחם והשמים כיריעות והימים כדיו ואגמים לקולמוסים ובני אדם לבלרין וכו' לא יספיקו לאחד מרבוא של שבה בוראנו שהגדיל חיבתו עלינו ואח"כ עובר הפייטן לדבר מענין שהעולם לא נברא רק בשביל ישראל, והקב"ה הוציאנו ממצרים והעבירנו בתוך הים ובתוך ענני כבוד להעמידנו לפני הר סיני לקבלת התורה, שהוא ענין תוכן קריאת היום ה"ה מעמד מתן תורה.

מבנה הפיוט – הפיוט מיוסד ע"פ אל"ף בי"ת בראש כל טור עד אות פ', ומאות פ' ואילך מדלג על כל חרוז שני, עד גמירא. החרוזים בנויים משתים עד שלש מילים בכל טור, וכל חרוז שני מסתיים בהברה פ"ן.

סדר אופן אמירת הפיוט היה בדיוק כמו סדר אמירת הפיוט "אקדמות מילין" באשכנז ואושריך, דחינו אחר קריאת פסוק הראשון ולפני התרגום, וכנ"ל.



הפיוט "אפילו כל נימי" מתוך מחזור כת"י כמנהג אשכנז המזרחית
Bayerischer Staatsbibliothek, Munich, Cod.hebr. 21

^{כט} מחזור ויטרי מהדורת הורוויץ סי' רצ"ח, ועי' במחז"ו מהדורת אוצה"פ (סדר שבועות ב', עמ' רפ"ג) דמביא ב' פירושים שונים משני כתבי יד של מחזור ויטרי לפיוט זה

^ל עוד תופעה מעניינת בפנינו בכת"י זו הוא פיוט סדר העבודה למוסף ביו"כ, שבמקום הסדר "אמיץ כח כביר ורב אונים" לרבנא משולם בן רבנא קלונימוס הנהוג אצל כל קהילות אשכנז ואושריך מופיע הסדר "אשוחח נפלאותיך צור עולמים" גם הוא לר' משולם ב"ר קלונימוס (סדר עבודה זו מוזכר בתוס' יומא כא. ד"ה משום)

^{לא} ואגב אורחא אציין שבכת"י הנ"ל משום מה מופיע פיוט ה"גאולה" "יום ליבשה" לר' יהודה הלוי אחר מערבית ליל ב' דשבועות עם הכותרת "גאולה לשירה", ומאחר דלא מצינו בשום מקום שנהגו לומר פיוט זה בשבועות (חוץ כשיש ברי"מ באותו יום) מן ההכרח לומר דהמדובר בטי"ס שהשמיט הפיוט מיוצר לשביעי של פסח (ושבת שירה) ולא נזכר בטעותו כי אם אחר שכתב מעריבים לשבועות ומש"ה כתבו כאן

ענף ב'

פיוטי רשות למתרגם ההפטורה ליום ב' דשבועות

א. יציב פתגם – רשות למתרגם ההפטורה לר' יעקב [תם] ברבי מאיר

פיוט רשות זו נהוג לאומרה כ"רשות למתרגם ההפטורה" ביום ב' דשבועות בכמה קהילות באשכנז ואושטרייך ופולין וכו'^{כב}, והוא פיוט "רשות למתרגם ההפטורה" היחידה הנמצא במחזורי אשכנז בימינו^{כג}. בניגוד לפיוטי "רשות למתרגם" לקריאת התורה בשביעי של פסח ושבועות שנתחברו במיוחד עבור אותו יום ומוזכר בהם ענין קריאת התורה של אותו יום [דהיינו בשביעי של פסח ענין קריעת ים סוף ובשבועות ענין מתן תורה], הרי פיוטי הרשויות למתרגם ההפטורה ע"פ הרוב כלל אינם מיוחדים ליום מסוים או להפטורה מסוימת, כי אם פיוטי רשויות כלליים שתוכנם בקשת רשות להפסיק קריאת ההפטורה עם התרגום, ולפעמים אף מוזכר בהם גדלותו של ר' יונתן בן עוזיאל מחבר התרגום על ספרי נביאים.

פיוט זה מובא יחד עם עוד כמה פיוטי רשויות של מחברים שונים במחזור ויטרי (פי' קע"ד) וכלל לא צויין שם איזה פיוט רשות יש לומר באיזה חג^{כד}, ואכן בקצת קהילות נהגו לומר פיוט זה כרשות למתורגמן להפטורה שביעי של פסח^{כה}.

מחברו של הפיוט הוא ר' יעקב ב"ר מאיר תם, ונחלקו חוקרי הפיוטים האם המדובר ברבינו תם או הר"י מאורלייני^{כז} שגם הוא מכונה לפעמים בשם רבינו תם^{כז}.

תוכנו של הפיוט הוא בקשת רשות של הקב"ה [והפייטן מאריך בגדלותו של הקב"ה] ומהתלמידים חכמים יודעי התורה להפסיק ההפטורה באמירת התרגום, ואח"כ הפייטן מברך את הת"ח ומבקש מהשי"ת שימלא את רצונם ומקלל את הכופרים, ומסיים בסוף בברכה לר' יונתן בן עוזיאל "איש ענו".

מבנה הפיוט – באקרוסטיכון של הפיוט התום שמו של הפייטן יעקב ברבי מאיר, ואח"כ הוסיף ע"ז כמה חרוזים ללא סימן, הפיוט בנוי מחרוזים של שלשה בתים כשהבית הראשון בחרוזה עם הבית השניה, והבית השלישית המסיים את הטור מסתיים בהברה רי"ן.

סדר אופן אמירת הפיוט הוא שהעולה למפטיר מברך ברכת "אשר בחר בנביאים טובים" וקורא חב' פסוקים הראשונים^{כח} "וה' בהיכל קדשו הם מפני כל הארץ: תפילה לזובקוק הנביא על שיגיונות", ואח"כ מפסיק והמתרגם התחיל לומר הפיוט "יציב פתגם" שהוא "רשות למתרגם"

^{כב} כ"ה במהרא"ט ובט"ז ובלבוש (סי' תצ"ד)

^{כג} יצויין שבמחזור מעגלי צדק דפוס וויניציאה שכ"ח, משום מה נדפס הפיוט "יציב פתגם" אחר הפסוק הראשון של קריאת התורה יום א' דשבועות ואחר הפיוטים "אקדמות מילין" ו"ארכין ה' שמיא", והמדובר בטעותו של המדפיס (וגם הפיוט "ארכין ה' שמיא" אינו על מקומו הראוי לפני הפסוק "וידבר אלוקים")

^{כד} ויתכן דכלל לא היה מנהג קבוע איזה "פיוט רשות" צריך המתורגמן לומר באיזה חג, והמתרגמן היה יכול לבחור הפיוט כל פעם כפי רצונו

^{כה} וכ"ה בכת"י מחזור וורמיישא משנת ל"ב, ומ"מ יצויין שגם בכת"י זו הרי כל פיוטיה רשויות למתרגם ההפטורות מופיעות יחד עם כל תרגומי ההפטורות לפני פיוטי התרגום והפיוטים של קריאת דשביעי של פסח, חוץ מהפיוט "יציב פתגם" המופיע אחר הפיוטים של קריאת עם הכותרת "רשות להפטורה מרבינו יעקב" ומש"ה נראה דמנהג וורמיישא באותו תקופה אכן היה לומר "יציב פתגם" כרשות למתרגם ההפטורה ביום שביעי של פסח

^{כו} מבעלי התוס' שהיגרו מצרפת לבריטני, מוזכר הרבה פעמים בדברי התוס' לאורך כל הש"ס, נהרג עקד"ה בשנת תתק"ן בעיר הבירה לאנדאן יצ"ו ביום הכתרת המלך "ריטשאר" לב-האריה" למלך בריטני

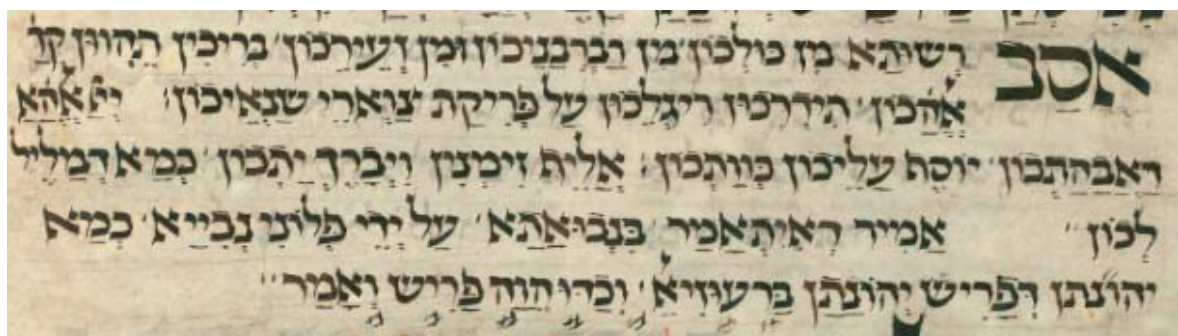
^{כז} ועי' כל הפולמוס באריכות בעמודי העבודה ח"א עמ' 170, ואכמ"ל

^{כח} כ"ה להדיא בשו"ע (סי' תצ"ד סעי' ב') דמתחילין מן "וה' בהיכל קדשו" וכ"ה מנהגנו וכ"ה ברוב המחזורים, אך במהרא"ט איתא דמפטירין "תפילה לחבקוק הנביא" ואחר פסוק ראשון (ולא פסוק שני) אומרים יציב פתגם (ומש"כ בלבוש דג"כ כתב דמפטירין "וה' בהיכל קדשו" דאומר יציב פתגם אחר "פסוק ראשון" כנראה שזה ט"ס, וצ"ל "פסוק שני"), ובמחזור רוו"ה איתא דברוב קהילות אשכנז ואיטליא מתחילין מהפסוק "תפילה לחבקוק הנביא", והענין צ"ב

לתרגם ההפטורה, ואחר שגמר המתרגם החרוז "בכּן ליה נמטין עפריין", היה אומר^{לט} "אסב רשותא מן כולכּן מן רברבניכּון ומן זעירכּון בריכּון תהוון קדם אלוקיכּון, תידרכּון רגליכּון על פריקת צאורי שנאיכּון, ה' אל-הא דאבהתכּון יוסף עליכּון כוונתכּון אליף זמנין ויברך יתכּון כמא דמליל לכּון" ואח"כ מוסיף^מ "אמיר דאתמר בנבואה על ידי חבקוק נבי כמא דפרש יהונתן בר עוזיאל וכדו הוה פריש ואמר"^{מא} והתחיל לתרגם הפסוק הראשון של הקריאה "וי"י אמר לאשרא שכינתיה במדור היכלא לקודסיה יסופון מן קדמוהי כל רשיעי ארעא: כלותא לכלי חזקוק נביא כל אחגלי י"י ליה על ארכא דיתיהיב לרשיעיא וגו"^{מב}, ואח"כ קורא ממשיך וקורא הפסוק הבאה "ה' שבעתי שבעך יראתי וגו'", והמתרגם תירגם, וחוזר חלילה עד סוף ההפטורה, ומברך ברכות ההפטורה כרגיל.

אמנם בשונה מהפיוט "אקדמות מילין" שמנהגנו כהיום דמאחר שכבר הופסק כליל המנהג לתרגם הקריאה וההפטורה בחג השבועות, דאומרים הפיוט קודם קריאת התורה מחשש הפסק באמצע הקריאה, הרי אצל ההפטורה דאינו חמור כ"כ אין אנו חוששין להפסק באמצע הקריאה^{מג}, ואפ' כהיום שאין אנו נוהגין לתרגם ההפטורה, אעפ"כ אנו מפסיקין באמצע ההפטורה לומר פיוט ה"רשות למתרגם" "יציב פתגם" וממשיכין אח"כ בקריאת ההפטורה^{מד} [אך אין לאומרו בין הברכה לתחילת הפטורה משום הפסק (מהר"ל בשם מהר"א ק)], מיהו כהיום א"א הפיוט "אסב רשותא – אמיר דאתמר" שהרי מאחר ואין מתרגמין לא שייך לומר "אמיר דאתמר .. כמה דפריש יהונתן בר עוזיאל וכדו הוה פריש ואמר".

אך יצויין שבשונה מהפיוט "אקדמות מילין" שכל בני אשכנז המשיכו לאומרו גם לאחר שהופסק המנהג לתרגם הקריאה, גבי "יציב פתגם" מצינו הרבה קהילות שהפסיקו לאומרו מאחר שבטלה מנהג התירגום^{מה}.



רשות למתרגם "אסב רשותא – אמיר דאתמר" – מתוך כת"י מחזור וורמיישא משנת ל"ב, כרך א'

^{לט} המדובר בפיוט "רשות למתורגמן" קצר שהמתרגם היה אומרו תדיר אחר הפיוט "רשות למתורגמן" הארוך לפני שהתחיל לתרגם, והיה אומרו תמיד לפני שהתחיל התרגום ואינו משנה איזה פיוט "רשות למתורגמן" אמר לפני זה

^מ יצויין שבכת"י חזור וורמיישא אחר הפיוט "יציב פתגם" [רשות למתרגם המפטיר לשביעי של פסח] איתא הפיוט "אמיר דאתמר" קודם "אסב רשותא", ולא מסתברא מילתא כיון דהפיוט "אמיר דאתמר" נגמר במילים "וכדו הוה פריש דאמר" ומיועד לאומרו לפני התחלת התרגום, וכפי הנראה המדובר בט"ס

^{מא} כהיום שכבר בטלה לגמרי מנהג התירגום, אין אנו נוהגין באמירת פיוט זו כלל, ועי' לקמן

^{מב} יצויין שהתרגום של ההפטורה בכת"י מחזור וורמיישא [וכ"ה במחזור רומא] מתחיל רק מהפסוק "תפילה לחבקוק הנביא" כיון דמנהגם היה להתחיל ההפטורה מ"תפילה לחבקוק הנביא" וכ"ה להדיא במנהג וורמיישא לר"י שמש (סי' ק"ח) ובמנהגות וורמייזא לר"ל קירכום [ועי' מש"כ בהערה דלעיל], אך התרגום במחזור ויטרי (מהדורת הורוויץ סי' קפ"ו) מתחיל מהפסוק "וה' בהיכל קדשו" וכנראה דכן היה המנהג בצרפת, וכ"ה מנהגנו

^{מג} בט"ז (סי' תצ"ד סק"א כתב "ושמעתי מקרוב שהנהיגו רבנים מובהקים לשורר אקדמות קודם שיתחיל הכהן הברכה של קריאת התורה וכן ראוי לנהוג בכל הקהילות וגם ביציב פתגם שאומרים ביום שני אחר פסוק ראשון של הפטורה ראוי לנהוג כן אלא שאין ההפטורה חמירה כ"כ כמו קריאת התורה", וכ"ה דעת שו"ע"ר (שם, סעי' ז') ועי' בפמ"ג (מש"ז סק"א) דיציב פתגם ביום שני נוהגין לומר אחר קריאת הפסוק הראשון של ההפטורה לא נתקבל המנהג כדעת ה"ט"ז לאומרו לפני הברכה, וכן נוהגין

^{מד} ובאמת מנהגנו מעורר תמיהה שבמציאות הרי לא דמי פיוט אקדמות שהוא פיוט עם תוכן נשגב מאוד המיוחד ליום א' דשבועות ובניקל אפשר להבין למה הקהילות לא ויתרו על אמירתה גם לאחר שכבר הפסיקו לתרגם הקריאה, משא"כ יציב פתגם שכלל אינו פיוט המיוחד לשבועות או לחג או הפטורה מסויימת ואינה אלא פיוט של בקשת רשות למתורגמן לתרגם ההפטורה ואיזה ענין יש באמירתה [ועוד באמצע ההפטורה !!] לאחר שכבר הופסקה לגמרי מנהג התירגום, וצ"ב

^{מה} וכ"ה מנהג וורמיישא המאוחרת כמש"כ במקור חיים לבעל החות יאיר ז"ל ומנהג פוזנא כמש"כ בלבוש

ב. אתא ודוגמא – רשות למתרגם ההפטורה לר' שמואל ב"ר ראובן מצרטרש

פיוט רשות זו היה נהוג לאומרה כ"רשות למתרגם ההפטורה" ביום ב' דשבועות בקצת קהילות באשכנז ואושטרייך¹⁰. כמו הפיוט "יציב פתגם" גם פיוט זה אינו מיוחד ליום מסוים או להפטורה מסוימת, כי אם פיוט רשות כללי שתוכנו בקשת רשות להפסיק קריאת ההפטורה עם התרגום. גם פיוט זה מובא יחד עם עוד כמה פיוטי רשויות של מחברים שונים במחזור ויטרי (ס' קס"ט) ולא צויין שם באיזה חג יש לאומרה, ואכן בקצת קהילות נהגו לומר פיוט זה כרשות למתורגמן להפטורת שביעי של פסח.

תוכנו של הפיוט הוא דומה לתוכן הפיוט "יציב פתגם" דהיינו בקשת רשות של הקב"ה [והפייטן מאריך בגדלותו של הקב"ה] ומהתלמידי חכמים יודעי התורה ומכל הקהל הקדוש זקנים ונערים שהתאספו יחד בביהכ"נ להפסיק ההפטורה באמירת התרגום, ושיהא דבריו בזמירות בשבילם ולא כמירחא, ומסיים בברכה.

מבנה הפיוט – הפיוט מיוסד ע"פ אל"ף בי"ת ואחר גמר הא"ב הפייטן התם שמו שמואל"ל חז"ק, ואח"כ הוסיף ע"ז כמה חרוזים ללא סימן, הפיוט בנוי מטורים של שני בתים וכל טור מסתיים בהברה ת"א.

סדר אופן אמירת הפיוט היה בדיוק כמו סדר אמירת הפיוט "יציב פתגם" ואחר גמר שגמר המתרגם לומר הפיוט הוסיף ג"כ הפיוט "אסב רשותא – אמיר דאתמר" וכדלעיל, ואח"כ התחיל לתרגם.



רשות למתרגם "אתא ודוגמא" ותרגום של הפטורה יום ב' דשבועות – כת"י מחזור וורמיישא משנת ל"ב, כרך א'

¹⁰ וכ"כ מהרא"ט במנהגי יום ב' דשבועות "ויפטיר תפילה לחבקוק הנביא ואחר פסוק ראשון אומר יציב פתגם או אתא ודוגמא", וכ"ה במהרי"ל בשם מהרא"ק "בשבועות אומרים הדיברא אקדמות מילין אחר סיום פסוק ראשון דקריאת התורה שהוא בחדש השלישי וכן ארכין אחר שקראו פסוק וידבר אלהים וכן ביום שני אתא ודוגמא או יציב פתגם אחר פסוק ראשון של הפטורה אבל בין ברכה לקריאה א"א דהוי הפסק"